

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 9 (22)

Суми – 2018

**SECTION 1
CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW**

**СЕКЦІЯ 1
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2018.i9.p7>

**НАТУРАЛІЗАЦІЯ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ В РУМУНІЇ ТА ЮГОСЛАВІЇ**

***Власенко Валерій Миколайович,**
кандидат історичних наук,
доцент кафедри конституційного права, теорії
та історії держави і права,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет
ScopusAuthorID 56330263000
ID ORCID 0000-0003-2220-2233*

У статті на основі раніше невідомих документів центральних державних архівів України, тогочасної емігрантської преси та законодавчих актів зарубіжних країн розглядається питання натуралізації українських політичних емігрантів в Румунії та Королівстві сербів, хорватів і словенців (1929 р. – Югославія) у період між Першою та Другою світовими війнами. Основна увага приділяється чинникам, які спонукали українських емігрантів переходити в інше підданство/громадянство. Розповідається про зусилля відповідних органів Ліги Націй, Верховного комісара у справах біженців на чолі із Фрительофом Нансеном, інших міжнародних організацій та урядів цих двох балканських країн вирішити проблему біженців/емігрантів. Аналізується законодавство Румунії та Югославії про громадянство. Показано ставлення Уряду Української Народної Республіки в еміграції до натуралізації українських емігрантів. Уперше в українській історіографії охарактеризовано процес набуття емігрантами громадянства Румунії й Югославії. Акцентовано увагу на тому, що процес натуралізації посилювався під час та одразу після світової економічної кризи 1929-1932 рр. У другій половині 1930-х рр. перехід в інше громадянство було поширеним явищем серед українських політичних емігрантів як в Європі взагалі, так і в її окремих регіонах зокрема. Робиться висновок про те, що основними мотивами переходу в інше громадянство були можливість отримати роботу, влаштуватися на державну службу, придбати землю та шлюб з місцевими громадянами. Велика частина натуралізованих українських емігрантів сподівалася при зміні політичної ситуації в Європі та СРСР повернутися в Україну. За таких обставин уряд Югославії не чинив би перепон для вибуття із набутого громадянства та повернення на Батьківщину.

Ключові слова: громадянство, еміграція, натуралізація, підданство, Румунія, Югославія.

Vlasenko V. Naturalization interwar Ukrainian emigration in Romania and Yugoslavia. The article deals with the naturalization of Ukrainian political emigration in Romania and the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (after 1929 the Kingdom of Yugoslavia) in the

period between World War I and World War II, and is based on the previously unknown documents of the Central State Archives of Ukraine, the emigrant print media of that time, and legal acts of foreign countries. Most of the focus is on the factors, which motivated Ukrainian migrants to change their nationality/citizenship. The article describes the efforts of the appropriate organs of the League of Nations, the High Commission for Refugees, under the direction of Fridtjof Nansen, and other international organizations and governments of these two Balkan countries to solve the problem of refugees/migrants. The citizenship law of Romania and Yugoslavia is analyzed. The research shows the attitude of the Government of the Ukrainian People's Republic in emigration to the naturalization of Ukrainian emigrants. For the first time in Ukrainian historiography the naturalization process of Romanian and Yugoslav migrants is characterized. The greater focus was placed on the fact that the naturalization process was intensified during and immediately after the Great Depression 1929-1930. In the second half of the 1930s, change of nationality was a widespread phenomenon among Ukrainian political emigrants in Europe including its particular regions. It is concluded the main reasons for changing the nationality were the opportunity to get a job, get a civil service, buy land and marry local citizens. The big part of naturalized Ukrainian emigrants hoped to go back to Ukraine, when the political situation in Europe and the USSR changed. Under these circumstances, the Yugoslav government would not have been an obstacle to abandoning acquired citizenship and returning to their homeland.

Keywords: citizenship, emigration, naturalization, nationality, Romania, Yugoslavia.

Складні суспільно-політичні процеси, що були викликані анексією Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та військово-політичним протистоянням на Донбасі, призвели до масової міграції населення із зазначених територій. Біженці прямували або до інших регіонів України, або за межі країни – до Росії чи країн Східної Європи. Частина з них, опинившись поза межами Батьківщини, намагалася натуралізуватися, тобто прийняти інше громадянство. Саме тому актуальним, на погляд автора, є вивчення досвіду існування в Європі української політичної еміграції в період між Першою і Другою світовими війнами. Цю еміграцію вважають політичною, оскільки викликана вона була політичними причинами – поразкою у національно-визвольній боротьбі 1917-1921 рр. та встановленням більшовицького режиму. У даній статті автор розглядає політичну еміграцію у вузькому сенсі її значення. Йдеться про ту частину еміграції, яка була політично вмотивованою, ідеологічно визначеною, організаційно структурованою та сповідувала ідею відновлення української самостійної держави в будь-якій формі.

Вихід з України відбувався трьома хвилями та кількома потоками. Велика частина українців у складі Армії й державних інституцій УНР перейшла на територію Польщі, менша – до Румунії. Мобілізовані свого часу до білих армій Денікіна і Врангеля українці були евакуйовані до Туреччини та балканських країн. Звідти відбувалася вже рееміграція, тобто вторинна міграція до інших країн, переважно Центральної

та Західної Європи. На початку 1920-х рр. декілька десятків тисяч українців повернулося на Батьківщину.

Країнами-реципієнтами, які прийняли велику кількість емігрантів з України та Півдня Росії, були Румунія та Королівство сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія). Частина з них набула місцеве підданство або громадянство. Оскільки обидві країни були конституційними монархіями й інститут підданства фактично існував поряд з громадянством або заміняв його, то в нашому випадку розходження цих понять має лише словесний характер.

У монографічних дослідженнях вже знайшли висвітлення питання міжвоєнної української еміграції як історичного і суспільно-політичного явища [1-2], політичного вибору емігрантів [3], історії міжвоєнної еміграції в окремих балканських країнах [4]. У статтях розкриті питання хвиль еміграції до обох досліджуваних країн [5-9], зміни кількісного складу [10] і правового становища емігрантів в Румунії [11]. Але бракує досліджень щодо причин зменшення кількості емігрантів у Румунії й Югославії. Однією з таких причин була саме натуралізація емігрантів. Зауважимо, що проблема переходу емігрантів в інше громадянство висвітлена лише на прикладі Болгарії [12]. Саме тому автор поставив собі за мету показати процес натуралізації українських емігрантів у Румунії й Югославії.

За підрахунками автора, наприкінці 1920 – на початку 1921 рр. в Румунії перебувало

приблизно 4-5 тис. українських політичних емігрантів. До кінця 1930-х років їх кількість скоротилася, незважаючи на певний приплив біженців з-за Дністра під час Голодомору 1932-1933 рр. в Україні [7, с. 107]. На початку 1920-х рр. із 42,5 тис. емігрантів у КСХС не менше 50 % склали уродженці або колишні жителі України. Серед них «малоросів», українців і кубанців, які вважали себе частиною української нації – 17-18 тис. осіб, тих, хто згодом брав участь у діяльності українських емігрантських громадських організацій – близько 1 тис. осіб, «свідомих» українців – не більше 200 осіб [9, с. 114].

Проблема набуття емігрантами іноземного громадянства є багатоаспектною. З одного боку, на міжнародному рівні вирішення питання біженців покладалося на Лігу Націй (ЛН). 27 червня 1921 р. сесія Ради ЛН заснувала посаду Верховного комісара у справах біженців. Її обійняв норвезький дослідник Фриттьоф Нансен (1861-1930). У 1924 р. у зв'язку із збільшенням обсягу діяльності інституту Верховного комісара формально його замінили службою Верховного комісаріату ЛН у справах біженців на чолі з Ф. Нансеном. Комісаріат займався справами переважно російських (з Росії) та вірменських біженців. Головні його завдання – розселення, працевлаштування, врегулювання правового статусу біженців, їх репатріація. Одним із засобів вирішення проблеми біженців вважалася їх натуралізація в країнах-реципієнтах. На 9-й Асамблеї ЛН у 1928 р. делегати від Великої Британії та інших країн поставили питання про доцільність існування Верховного комісаріату у справах біженців. Вони запропонували кардинально вирішити питання біженців шляхом їх репатріації або натуралізації. Ф. Нансен висловив думку про неможливість в тогочасних умовах ні здійснити масштабну репатріацію, ні примусити емігрантів обрати інше громадянство. Ба більше, не всі країни-реципієнти мали бажання надавати емігрантам громадянство. Це питання обговорювалося на низці засідань міжурядових нарад та Дорадчого комітету при Верховному комісаріаті у справах біженців. Більшість учасників висловилися за те, що ні репатріація, ні натуралізація не можуть кардинально вирішити проблеми біженців. Окремі країни запропонували інший шлях її вирішення. Так, уряд Чехословаччини сприяв створенню громадських організацій біженців для задоволення їхніх нагальних потреб [13, с. 44]. Проти вирішення проблеми біженців шляхом репатріації та натуралізації висловився член Уряду УНР в еміграції О. Шульгін на засіданні

Дорадчого комітету Верховного комісаріату ЛН у справах біженців, що відбулося 15 лютого 1929 р. у Женеві [14, с. 11-12]. Але Верховний комісаріат рекомендував країнам-реципієнтам спростити процедуру набуття громадянства.

З другого боку, ставлення до натуралізації емігрантів у балканських країнах було різним. 21 вересня 1928 р. було прийнято Закон про підданство Королівства сербів, хорватів і словенців (став чинним з дня його оприлюднення 1 листопада того ж року). У 58-й статті закону конкретно йшлося про емігрантів з Росії. Вказувалося, що російські громадяни слов'янського походження, які мали статус біженців на території КСХС, могли бути прийняті у підданство на пільгових умовах, тобто без обов'язкового подання заяви про вихід з попереднього підданства та без необхідності перебування в межах країни повних 10 років, що передбачалося для решти бажаючих стати югославськими підданими [15]. Цей закон не мав примусового характеру. При відновленні Росії влада КСХС не тільки не чинила б перепон поверненню російських емігрантів – югославських підданих на Батьківщину, але і сприяла б цьому [16, с. 7]. Наприкінці 1920-х рр., а особливо з початком світової економічної кризи, питання про натуралізацію для українських емігрантів стало актуальним. Один із керівників Української громади в Белграді, делегат від українських організацій на I Конференції української еміграції, що відбулася 25-26 червня 1929 р. в Празі, В. Андрієвський зазначав, що «при поступленні на якусь посаду і для відчинення свого дрібного підприємства з боку місцевих управ особливих перешкод раніш не чинилось, але в останні часи є тенденція притиску з наміром, щоб емігранти приймали місцеве підданство» [17, арк. 28]. В середині 1930-х рр. питання натуралізації емігрантів загострилося, оскільки залишитися на посаді або влаштуватися на роботу без набуття югославського підданства ставало майже неможливим.

З початку 1920-х рр. і до кінця 1927 р. в югославське підданство перейшло 2550 емігрантів з Росії [18, с. 141]. З початку 1930-х рр. у великих містах країни, де було чимало державних інституцій, що давало можливість влаштуватися до них на роботу, багато емігрантів з Росії переходило в югославське підданство. За підрахунками хорватської дослідниці Т. Рібкін-Пушкадія, у 1931 р. в Загребі проживало близько 1350 осіб, які походили з Російської імперії. Серед них дві третини були підданими Королівства

Югославії[19, с. 38]. Чимало українців з колишньої Австро-Угорської імперії також прийняло югославське підданство[20, арк. 10].

У Румунії питання натуралізації мало політичний підтекст, оскільки було пов'язане з приєднанням наприкінці 1918 р. Бессарабії і Північної Буковини та статусом на цих територіях етнічних українців і росіян. Під час здійснення аграрної реформи на цих територіях власником землі міг стати лише румунський підданий[21, л. 13]. Така ж вимога ставилася і щодо тих, хто перебував на державній службі[22, с. 74]. У так званій «старій» Румунії (Регат) облік емігрантів, в тому числі і бажаючих набути румунське підданство, здійснював Громадсько-допомоговий комітет (ГДК) української еміграції в Румунії. Так, на III Конференції української еміграції в Румунії, що відбулася у вересні 1925 р. в Бухаресті, відзначалося, що з 1 вересня 1924 р. по 1 вересня 1925 р. у румунське підданство перейшло 8 осіб. Всього ж на обліку ГДК на вересень 1925 р. перебувало 1138 осіб[23, арк. 9]. За даними голови Товариства вояків бувшої Армії УНР в Румунії Г. Порохівського, з 235 старшин, які у 1920-1923 рр. були зареєстровані у складі української військової еміграції в Румунії, до кінця 1930 р. набули інше громадянство 16 осіб або 6,9 % (насправді 6,8 % – В.В.) від загальної кількості старшин[24, с. 76].

Ідея набуття чужого громадянства ширилася і в емігрантському середовищі. Це питання обговорювалося на сторінках емігрантської преси різних політичних таборів, зокрема, унерівського тижневика «Тризуб»[25], органу Проводу українських націоналістів «Розбудова нації»[26] та інших.

У КСХС ця тема для української еміграції стала актуальною у зв'язку з прийняття Закону про підданство 1928 р. Оскільки декілька тамтешніх українців прийняли підданство цієї країни, то у грудні того ж року голова філії товариства «Просвіта» у м. Новий Сад полковник О. Колтоновський звернувся за роз'ясненнями щодо цього до В. Филоновича. Представник військового міністерства УНР на Балканах відповідно запитав про «справу принципового характеру» у військового міністра. 4 квітня 1929 р. генерал-хорунжий Володимир Сальський листовно виклав позицію Уряду УНР з цієї проблеми таким чином: «В справі натуралізації повідомляю, що Уряд У.Н.Р. розуміє офірність укр. еміграції, яку складає вона на вівтар ідеї народу нашого самим фактом перебування на протязі довгих років в стані еміграції. Він глибоко розуміє і відчуває ті численні перешкоди, які задля фізичного

існування, задля иматка хліба поборювати в щоденнім житті доводиться... Тому-то Уряд, не посідаючи матеріальних можностей до забезпечення еміграції хоч в будь-якій мірі і паралізування в цей спосіб спорадичних, щоправда дуже рідких випадків натуралізації, покладає справу переходу в чужоземне громадянство цілковито на сумління заінтересованих емігрантів, не осуджуючи в засаді тих, у кого на тяжкім шляху народу українського, зосібна на хреснім шляху української еміграції йти далі забракло духу...»[27, арк. 96-97].

В. Филонович без жодних коментарів, слово-у-слово передав цю позицію Уряду УНР О. Колтоновському[20, арк. 147-148]. Лише через декілька років ставлення керівників унерівського табору еміграції до проблеми натуралізації українців в країнах перебування докладно було викладено на сторінках паризького тижневика «Тризуб»[28]. У середині 1930-х рр. натуралізація стала вже поширеним явищем серед української еміграції. Тому не дивно, що на початку 1935 р. на запит голови управи Української громади у м. Смедерево Пилипа Чорного до В. Филоновича про можливість набуття югославського підданства отримав таку відповідь: «Щодо прийняття Вами чужого підданства, то не турбуйтеся. Зараз це звичайна справа»[29, арк. 26].

Причин переходу українців в інше громадянство було декілька. Одна частина українських емігрантів розглядала питання набуття громадянства іншої держави з точки зору покращення матеріального і правового становища, підвищення соціального статусу, сподіваючись на безбідну пенсію. Саме про такі мотиви натуралізації йшлося у листуванні П. Чорного з В. Филоновичем у 1934 р.[29, арк. 23]. Приймаючи югославське підданство, П. Чорний зазначив, що «українцем при цьому я менше не став. Якщо треба буде стати до рядів українських, то ні на хвилину не спізнюсь...»[29, арк. 138зв].

Румунське підданство набуло декілька відомих українських діячів, зокрема, лікар, генерал-майор Мортирій Галин, який повідомив про це колишньому голові Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії, професору Української господарської академії в Подебрадах (Чехословаччина) К. Мацієвичу[30, арк. 66зв].

Друга частина емігрантів вбачала в натуралізації вимушений крок, оскільки в іншому разі вони могли втратити роботу і відповідно засоби до існування. Але в середині 1930-х рр. румунська влада на законодавчому

рівні запровадила низку обмежень для емігрантів. Їм заборонялося працювати на підприємствах військово-промислового комплексу. У торговельних установах, на промислових та сільськогосподарських підприємствах вводилися обмеження щодо кількості працюючих іноземців – не більше 20 % від загальної кількості працівників на підприємстві[31, с. 11]. Така ситуація сприяла збільшенню безробіття серед емігрантів і спонукала їх до натуралізації.

Третя частина емігрантів прийняла інше громадянство внаслідок шлюбу з туземцями. Так, у 1929 р. одружився з македонкою і став підданим КСХС/Югославії один із лідерів осередку української еміграції у м. Скоп'є (мак. *Скопје*) О. Петренко[20, арк. 5]. Наприкінці 1931 р. один з керівників Української громади в Белграді В. Андрієвський інформував В. Филоновича, що «українське життя в останні часи дуже підупало. Тяжкі матеріальні обставини та розчарування (апатичність).

Також чимало наших поженилося і зайнялися родинним життям»[32, арк. 89].

Отже, в період між Першою та Другою світовими війнами кількість українських політичних емігрантів в Румунії й Югославії поступово зменшувалася. Це було спричинено репатріацією, рееміграцією, асиміляцією, біологічним вимиранням та набуттям іншого громадянства/підданства. Питання переходу в інше громадянство вирішувалося відповідними інституціями Ліги Націй, урядами Румунії й Югославії та самими емігрантами. Під час світової економічної кризи 1929-1932 рр. процес натуралізації посилювався. Набуття іншого громадянства стало звичним явищем в емігрантському середовищі. Піти на цей крок емігрантів спонукали можливість знайти роботу, влаштуватися на державну службу та придбати у власність землю. Але частина з тих, хто набув інше громадянство, при кардинальній зміні ситуації в Європі та СРСР готова була повернутися на Батьківщину.

Література:

1. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. К.: Інтел, 1994. 259 с.
2. Політична історія України. XX століття: У 6 т. Т. 5: Українці за межами УРСР (1918-1940). К., 2003. 720 с.
3. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття). К.: МП «Леся», 2006. 672 с.
4. Козлитин В. Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.). Харьков: «РА», 1996. 476 с.
5. Власенко В.Н. Формирование украинской политической эмиграции в Румынии в межвоенный период (первая волна). *Русин*. Кишинев, 2014. № 1 (35). С. 105-120.
6. Власенко В. Н. Вторая волна межвоенной украинской политической эмиграции в Румынии (зима – весна 1920 г.). *Русин*. 2014. № 2 (36). С. 270-284.
7. Власенко В. Н. Третья волна межвоенной украинской политической эмиграции в Румынии (первая волна). *Русин*. 2014. № 4 (38). С. 99-114.
8. Власенко В. Формування міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії (перша хвиля). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. XXXIX. С. 85-91.
9. Власенко В. Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Югославії. *Русинистичні студії = Ruthenian studies*. Нови Сад, 2015. С. 103-132.
10. Vlasenko V., Guzun V. Interwar Ukrainian political emigration in Romania (quantitative changes). *Analele Universității din Craiova. Istorie*. 2017. Nr 1 (31). pp. 51-60.
11. Власенко В. Правове становище міжвоєнної української еміграції в Румунії (міжнародний аспект). *Сумська старовина*. 2014. № XLV. С. 29-36.
12. Власенко В. Натуралізація української еміграції в Болгарії в міжвоєнний період. *Анамнеза / Софійський університет «Св. Климент Охридський»*. Софія, 2015. Кн. 1. С. 18-33.
13. Серапионова Е.П. Российская эмиграция в Чехословацкой республике (20-30-е годы). М.: Логос, 1995. 198 с.

14. Женеvecь. Ліга Націй і справи еміграції (Лист із Женеви). *Тризуб*. Париж, 1929. Ч. 10. С. 11-13.
15. Zakonodržavljanstvu Kraljevine SHS. *Službene novine Kraljevine SHS*. Beograd, 1928. Br. 254 (od 1.11). S. 1289.
16. Новый Закон о подданстве. *Кавказский казак*. Белград, 1929. 1 августа. С. 7.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф. 269, оп. 2, спр. 258.
18. Белоэмиграција у Југославији: 1918-1941. Т. 1. Белград: Фото Футура, 2006. 506 с.
19. Ribkin-Puškadija T. Emigranti iz Rusije u kulturnom i znanstvenom životu Zagreba. Zagreb: Prosvjeta, 2006. 304 s.
20. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 273.
21. Государственный архив Российской Федерации, ф. Р-5680, оп. 1, д. 65.
22. Шорников П. Русское общество Бессарабии и румынское государство 1918-1940 гг. *Русин*. 2010. № 4 (22). С. 72-88.
23. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф. 4465, оп. 1, спр. 158.
24. Порохівський Г. Десять років на еміграції. *Табора*. Варшава, 1931. Кн. 15. С. 69-80.
25. Цибульський Б. Лист із Болгарії. *Тризуб*. 1929. Ч. 36. С. 16-19.
26. Націоналіст. Лист з Болгарії. *Розбудова нації*. 1929. Ч. 6-7. С. 246-247.
27. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 272.
28. В. С. З життя й політики. *Тризуб*. 1932. Ч. 41. С. 17-21.
29. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 280.
30. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 104.
31. Геродот Д. Еміграційні справи у Румунії. *Тризуб*. 1939. Ч. 32. С. 9-14.
32. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 277а.